

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 26, Αρ. 1 (2005)

Αφιέρωμα στον Giovanni Sartori

Συμπτώσεις, καλή τύχη και ξεροκεφαλιά

Giovanni Sartori

doi: [10.12681/hpsa.14687](https://doi.org/10.12681/hpsa.14687)

Copyright © 2017, Giovanni Sartori

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Sartori, G. (2017). Συμπτώσεις, καλή τύχη και ξεροκεφαλιά. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 26(1), 23–38. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14687>

ΣΥΜΠΤΩΣΕΙΣ, ΤΥΧΗ ΚΑΙ ΞΕΡΟΚΕΦΑΛΙΑ*

Giovanni Sartori

Αυτοβιογραφικό κείμενο που αφηγείται την επιστημονική πορεία του Giovanni Sartori μέσα από τις αντιξοότητες του πολέμου και τις ιδιαιτερότητες της ιταλικής ακαδημαϊκής ζωής. Αναφέρεται στην κίνησή του από τη φιλοσοφία στην πολιτική επιστήμη, στις βασικές συνιστώσες της συμβολής του (τη δημοκρατική θεωρία, τη θεωρία των κομμάτων και τη μεθοδολογία) και τον κομβικό ρόλο της συγκριτικής μεθόδου. Ο μεταπολεμικός συμπεριφορισμός διαχειρίστηκε με ελλιπή (και εξ αυτού ατελέσφορο) τρόπο το επιστημονικό αίτημα. Παρέκαμψε τη σχέση έρευνας-πράξης και επιδίωξε μια πρωθύστερη ποσοτικοποίηση χωρίς επαρκή λογική και μεθοδολογική θεμελίωση. Οι εξελίξεις αυτές υπήρξαν ιδιαίτερα έντονες στην περίπτωση της αμερικανικής πολιτικής επιστήμης (παρά τις εξαιρέσεις) όπου ο Sartori μεταπήδησε στα χρόνια της επιστημονικής του ωριμότητας. «Μου είχε γίνει απολύτως σαφές», γράφει, «ότι η αμερικανική πολιτική επιστήμη είχε μπει σε ένα μονοπάτι [...] υπερβολικής εξειδίκευσης (και συνεπώς στενότητας) [...] υπερβολικής ποσοτικοποίησης και, με την ίδια λογική, ένα μονοπάτι που οδηγούσε –κατά την άποψή μου– στη στείροτητα και την έλλειψη συνάφειας».

Γεννήθηκα στη Φλωρεντία τον Μάιο του 1924. Διατηρώ συνεπώς έντονες αναμνήσεις από τον φασισμό, τον πόλεμο στην Αιθιοπία, τον ισπανικό εμφύλιο (στον οποίο συμμετείχαν και ιταλοί στρατιώτες στο πλευρό του Φράνκο) και, φυσικά, τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η μακρόχρονη εμμονή μου σε ζητήματα δημοκρατίας (βασικής και εμπεδωμένης, περισσότερο, παρά προωθημένης) απορρέει από αυτές ακριβώς τις «σκοτεινές» μνήμες του φασισμού και του ναζισμού. Όμως στο κείμενο αυτό επιθυμώ να σταθώ σε αίσια παρεπόμενα.

Η πολεμική συμμετοχή της Ιταλίας στο πλευρό του Χίτλερ κατέληξε στην παράδοση της 8ης Σεπτεμβρίου του 1943. Καθώς τη χρονιά αυτή γινόμουν

* Η αρχική μορφή του κειμένου αυτού (που στην παρούσα εκδοχή του έτυχε ειδικής επεξεργασίας για το ελληνικό κοινό) δημοσιεύτηκε στον τόμο που επιμελήθηκε ο Hans Daalder, *Comparative European Politics: The Story of a Profession*, Pinter, Λονδίνο/Νέα Υόρκη 1997, σ. 93-100 [Σ.τ.Ε].

19, περίμενα με τρόπο την επιστράτευση και αποστολή μου στο μέτωπο. Όμως η ιταλική στρατιωτική μηχανή παρέμενε (με όλες τις μετατροπές που είχε υποστεί) ...ιταλική και συνεπώς αργοπορημένη. Η πρόσκληση επιστράτευσης που με αφορούσε δεν εκδόθηκε έτσι παρά μόνο τον Οκτώβριο του 1943, από το νέο καθεστώς-μαριονέτα γνωστό ως «Δημοκρατία του Salò». Όπως και οι περισσότεροι συνομήλικοί μου, έτσι κι εγώ αναζήτησα διαφυγή κρυβόμενος. Όμως η τιμωρία για τους λιποτάκτες ήταν επί τόπου τουφεκισμός· ενώ όποιος τους παρείχε άσυλο διακινδύνευε κι ο ίδιος τη ζωή του. Πέρασα έτσι δέκα μήνες κυριολεκτικά «ενταφιασμένος» (μια και δεν επιτρεπόταν ούτε καν να εμφανίζομαι μέσα στο σπίτι), μέχρι που η Φλωρεντία απελευθερώθηκε από τους Γερμανούς, τον Αύγουστο του 1944. Τι κάνει κανείς αποκλεισμένος σ' ένα σφραγισμένο δωμάτιο για έναν σχεδόν χρόνο; Αναλογιζόμενος ότι *de consolatione philosophiae*, ότι η παρηγοριά βρίσκεται στη φιλοσοφία, αποφάσισα να διαβάσω Χέγκελ και τους δύο βασικούς ιταλούς ιδεαλιστές φιλόσοφους της εποχής, τον Benedetto Croce και τον Giovanni Gentile. Πέρα από την παρηγοριά, βέβαια, μου έπαιρνε μια μέρα για να διαβάσω δέκα, το πολύ δεκαπέντε σελίδες Χέγκελ. Στο τέλος της μέρας ήμουν απολύτως εξαντλημένος και έτοιμος για ύπνο. Με τον τρόπο αυτό, μια χούφτα βιβλία (εξαιρετική τύχη δεδομένων των περιστάσεων) μου κράτησαν συντροφιά μέχρι το τέλος του πολέμου (στη Φλωρεντία) προετοιμαζοντάς με ταυτόχρονα για μια καριέρα στη φιλοσοφία –δίνοντάς μου τη φήμη κάποιου που «γνώριζε τα κείμενα» και ήξερε να πλοηγεί στα απόκρυφα μονοπάτια του φιλοσοφικού στοχασμού. Αυτή ακριβώς η φήμη με έφερε ξαφνικά, και μάλλον απροσδόκτα, στην ακαδημία το 1950. Όπως ακριβώς δεν επιδίωξα ποτέ να γίνω φιλόσοφος, ούτε είχα ποτέ προγραμματίσει να γίνω καθηγητής. Αμφότερα απλώς συνέβησαν.

Πήρα το διδακτορικό μου στις κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες στο Πανεπιστήμιο της Φλωρεντίας το Νοέμβριο του 1946, και πέρασα τα επόμενα τέσσερα χρόνια κατά το μάλλον ή ήττον φυτοζωώντας. Η χώρα ακόμα παρέπαιε, και στο Πανεπιστήμιο οι περισσότεροι «βαρόνοι» (οι μόνιμοι καθηγητές) βρίσκονταν υπό κατηγορία, δίωξη ή και απόλυση ως φασίστες. Καθώς θεωρούμουν *enfant prodige* (υποτίθεται ότι κατανοούσα τον Χέγκελ) διορίστηκα βοηθός στην έδρα της Γενικής Θεωρίας του Κράτους –το αντίστοιχο του γερμανικού *Staatslehre*– προσφέροντας αρκετές υπηρεσίες, μέχρι και του σημείου να κάνω όλες σχεδόν τις παραδόσεις του κατά κανόνα απότος καθηγητή μου Romπεο Biondí, ενός ανθρώπου που, ενώ δεν υπήρξε ποτέ συστηματικός δάσκαλος, ήταν ωστόσο εξαιρετικά έξυπνος. Ο Romπεο, όπως τον απο-

καλούσαμε (καθώς ήταν ένας βαρύς, εντυπωσιακός άνθρωπος που άξιζε και ένα αντίστοιχα πομπώδες όνομα), με δίδαξε έμμεσα πως η εξυπνάδα συνδυαζόμενη με την αμάθεια (είχε λίγο χρόνο και λιγότερη υπομονή για διάβασμα) είναι προτιμότερη από τη γνώση συνδυαζόμενη με τη βλακεία. Καθώς όμως εγώ δεν είχα τα δικά του ταλέντα, γρήγορα κατέληξα στο συμπέρασμα (το δεύτερο μάθημα που διδάχτηκα από τον Ρομπρεο) ότι θα ήταν προτιμότερο να έχω καλή γνώση των βιβλιογραφιών μου. Διάβαζα πάντοτε πολύ.

1. CURSUS HONORUM

Αλλά ας εξιστορήσω το πώς βρήκα –ή, καλύτερα, πώς «υψηλά ιστάμενοι» συνάδελφοι με απέδωσαν– στο επάγγελμά μου, το προσωπικό μου *Beruf*. Ήταν το 1950. Σε μια συνέλευση της Σχολής ο κοσμήτορας, Marianini, απευθυνόμενος σε μάλλον ανυποψίαστους συναδέλφους ανέφερε πως είχε να εισηγηθεί την πρόσληψη ενός σπάνιου νέου, ενός επιστήμονα-θαύμα, του Γιωαννι Spadolini, μόλις 25 χρονών (νεότερού μου κατά έναν χρόνο), του ανθρώπου που έμελλε να γίνει αρχιουκτάκτης της *Corriere della Serra* (της κύριας ιταλικής καθημερινής εφημερίδας), υπουργός, πρωθυπουργός, πρόεδρος της Γερουσίας, και παρά τρία πρόεδρος της δημοκρατίας. Όπως το βιογραφικό αυτό μαρτυρά, ο Marianini είχε πράγματι κάνει διάνα. Όμως ο Ρομπρεο (το αφεντικό μου) δεν μπορούσε ποτέ να αποδεχτεί τη μείωση που συνεπάγονταν η χωρίς όρους αποδοχή του υποψηφίου ενός άλλου. Στην παρόρμηση της στιγμής, λοιπόν, πρότεινε εμένα (ως τη δική του «αντι-διάνοια»)· το πρώτο προς πλήρωση αντικείμενο που πέρασε απ' το μυαλό του ήταν *Ιστορία της Σύγχρονης Φιλοσοφίας*. Η συμφωνία έκλεισε –και Spadolini και Sartori– και στη στιγμή διορίστηκα *professore incaricato* (υφηγητής, λέκτορας ή επί θητεία επίκουρος –τα χρόνια εκείνα δεν υπήρχε ουσιαστική διαφορά). Ήμουν ακόμη ανυποψίαστος όταν πληροφορήθηκα ότι την επομένη θα έπρεπε να διδάξω *Ιστορία της Φιλοσοφίας* (όπως και έκανα –επί έξι συναπτά έτη, μεταξύ 1950 και 1956).¹ Δεν έπαψα από τότε να πιστεύω ότι η *fortuna*, οι συμ-

1. Οι παραδόσεις μου εκείνης της εποχής ήταν όλες πολυγραφημένες, όμως παρέμειναν επί πολλά χρόνια ανέκδοτες (εκτός από ένα σύντομο βιβλιαράκι, *Stato e Politica nel Pensiero di Benedetto Croce*, 1966). Πρότεινα όμως στη Σχολή στη Φλωρεντία να δημοσιεύσει, αντί για *Festschrift*, ένα από τα μαθήματά μου στην *Ιστορία της Φιλοσοφίας*. Δύο τόμοι, *Croce Filosofo Pratico* και *Croce Etico-Politico Filosofo della Liberta* (ενός συνολικού όγκου 600 σελίδων, φροβιάμια) εκδόθηκαν έτσι το 1997 (Il Mulino, Μπολώνια).

πτώσεις, η ευκαιρία, η τύχη, παίζουν μεγάλο ρόλο στη ζωή –ασφαλώς όχι μικρότερο από τη *virtù*.

Δεν έπαυε όμως η φιλοσοφία να είναι για μένα ένα πολεμικό «ατύχημα». Αυτό που κυρίως με ενδιέφερε ήταν η λογική, όχι οι φιλόσοφοι. Αλλά η λογική δεν διδασκόταν στα ιταλικά πανεπιστήμια –για την ακρίβεια ήταν ανάθεμα, τόσο για την ιδεαλιστική φιλοσοφία όσο και για τη μαρξική διαλεκτική (τα δύο κυρίαρχα ρεύματα της εποχής). Έπρεπε λοιπόν μόνος μου να ανακαλύψω τον δρόμο μου. Θα με πήγαινε πολύ μακριά αν επιχειρούσα να αφηγηθώ διεξοδικά πώς ένας συνδυασμός ξεροκεφαλιάς αλλά και –για άλλη μια φορά– ευτυχών συμπτώσεων μου επέτρεψε να μετακινηθώ στην πολιτική επιστήμη. Παρακάμπτοντας όλα τα διασκεδαστικά περιστατικά,² αρκούμαι να αναφέρω ότι μέχρι το 1956 είχα καταφέρει να συμπεριλάβω την πολιτική επιστήμη στον κανονισμό σπουδών (με τις αναγνωρισμένες και επιτρεπόμενες διδασκαλίες) της Σχολής Πολιτικών Επιστημών της Φλωρεντίας, και να μεταπηδήσω (πάντα ως *professore incaricato*) σ' αυτή την ολωσοδιόλου νέα και, για πολλούς, ύποπτη ακαδημαϊκή πειθαρχία.

Από επαγγελματική άποψη η κίνηση δεν ήταν καθόλου έξυπνη. Πολλοί φίλοι μου μάλιστα (συμπεριλαμβανομένου και του Spadolini, που την εποχή αυτή είχε πλέον γίνει κάτι σαν δίδυμος αδερφός) μου είπαν ότι ήταν απολύτως βλακώδης. Για να γίνει κανείς τακτικός καθηγητής στο ιταλικό ακαδημαϊκό σύστημα έπρεπε να συμμετάσχει σε έναν εθνικό διαγωνισμό από τον οποίο επιλέγονταν τρεις νικητές. Αφού ήμουν μόνος και η πολιτική επιστήμη είχε λίγη, αν είχε καθόλου, αναγνώριση, λογικά δεν θα μπορούσα να περιμένω τη μονιμοποίησή μου πριν το έτος 2000 –λιγάκι αργά για την ηλικία μου. Όμως στη ζωή –και αυτό είναι ένα άλλο μάθημα που αποκόμισα– κάποιος μπορεί να κερδίσει χωρίς να προσδοκά τη νίκη. Αυτό που κυρίως με ενδιέφερε ήταν να βρω τρόπο να μελετήσω αυτό που με ενδιέφερε και να ανοίξω τον δρόμο για μια νέα επιστήμη. Όσο για το *cursus honorum*, γιατί να μην το άφηνα και πάλι στην τύχη; Για άλλη μια φορά, η *fortuna* έμελλε να είναι στο πλευρό μου. Μέχρι το 1963 (η αναμονή μου διήρκεσε επτά ολόκληρα χρόνια, όμως και πάλι πολύ λιγότερο απ' ό,τι προβλεπόταν) ήμουν ο πρώτος και μόνος μόνιμος καθηγητής πολιτικής επιστήμης στην Ιταλία. Είναι βέβαια αλήθεια ότι χρησιμοποίησα την πίσω πόρτα: πρώτα αναγορεύθηκα καθηγητής κοινωνιολογίας. Αφού όμως είχα πάρει το «χρίσμα», μου ήταν εύκολο να επιστρέψω στην πολιτική επιστήμη. Ενάντια σε όλες τις προβλέψεις, τα είχα

2. Αναφέρω μερικά στο «Dove va la Scienza Politica» (Sartori, 1985).

καταφέρει. Το αμέσως επόμενο βήμα ήταν να σταθεροποιήσω και προωθήσω τον κλάδο.³

2. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ

Πρέπει όμως να κάνω ένα βήμα πίσω. Γιατί πολιτική επιστήμη; Και, επιπλέον, πώς εννοούσα την πολιτική επιστήμη και πώς κατέληξα στη συγκριτική πολιτική; Στην πραγματικότητα είμαι συγκριτολόγος μόνο εν μέρει. Η δουλειά μου μπορεί να διαιρεθεί σε τρία στρώματα ή συνιστώσες: (1) καθαράιμνη πολιτική θεωρία· (2) μεθοδολογικά γραπτά, όπου η μεθοδολογία εκλαμβάνεται κυριολεκτικά: ως μέθοδος λόγου, σκέψης, όχι ως –όπως κακώς είθισται– ερευνητικών τεχνικών· και (3) κανονική συγκριτική πολιτική.

Η συνιστώσα της πολιτικής θεωρίας αντιπροσωπεύεται από τα γραπτά μου για τη δημοκρατία: το πρώιμο *Democrazia e Definizioni* (1957, με όχι λιγότερο από δέκα επανεκδόσεις), τα *Democratic Theory* (1962α, 1965) και *The Theory of Democracy Revisited* (1987α)⁴ καθώς επίσης και το *Elementi di Teoria Politica* (1987β, 1990, 1995). Η μεθοδολογική συνιστώσα αντιπροσωπεύεται κυρίως στη συλλογή *La Politica: Logica e Metodo in Scienze Sociali* (1979), στα αγγλικά, στο κείμενό μου «Guidelines for Concept Analysis» στο G. Sartori (επιμ.), *Social Science Concepts: A Systematic Analysis* (1984), και στα ελληνικά, πρόσφατα, στη συλλογή μεθοδολογικών άρθρων που επέλεξε, επιμελήθηκε και σχολίασε εξαιρετικά ο ακαταπόνητος παλιός φοιτητής μου Σεραφεΐμ Ι. Σεφεριάδης (*Σημαιολογία, Έννοιες, Συγκριτική Μέθοδος*, Παπαζήσης, Αθήνα 2004). Στα άρθρα αυτά επανέρχομαι και παρακάτω. Η συγκριτική συνιστώσα, τέλος, αντιπροσωπεύεται από το *Parties*

3. Το ίδιο διάστημα επιχείρησα, σε εθνικό επίπεδο, τη γενική μεταρρύθμιση της δομής και του προγράμματος σπουδών όλων των σχολών πολιτικών επιστημών. Το πώς κατορθώθηκε αυτό το σχεδόν θαύμα (καμιά άλλη ιταλική Σχολή δεν έχει ως σήμερα υποστεί τόσο εκτενείς μετατροπές) είναι μια οιοσεί «πραξικοπηματική» ιστορία που δεν μπορώ ακόμη και ως σήμερα να αποκαλύψω σε όλες της τις λεπτομέρειες. Όμως αναδρομικά, το όλο συμβάν ήταν πολύ διασκεδαστικό.

4. Οι θεματικές που αναπτύσσονται σε αυτά τα βιβλία αυτά εμφανίζονται και σε πολλά άρθρα: «Democracy» και «Representational Systems» (στην *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 1968α, 1968β), «Will Democracy Kill Democracy?» (1975), «Rethinking Democracy: Bad Polity and Bad Politics» (1991β), «Democrazia» (ένα ακόμη εγκυκλοπαιδικό λήμμα, και μάλιστα ιδιαίτερα μακρύ, 1992), και «How Far Can Free Government Travel?» (1995).

and Party Systems. A Framework for Analysis (1976)⁵ και, πιο πρόσφατα, το *Comparative Constitutional Engineering* (1994a).

Αν και συχνά αυτοσαρκάζομαι λέγοντας πως είμαι ειδικός επί παντός του επιστητού, υπάρχει πράγματι μια μεγάλη εσωτερική συνοχή και συνεκτικότητα στις φαινομενικά εκλεκτικιστικές μου αναζητήσεις. Ο βασικός κορμός της δουλειάς μου μπορεί να αναχθεί στις φιλοσοφικές απαρχές μου (στις οποίες έχω επενδύσει, με όρους καριέρας, πολύ «χαμένο χρόνο» για τον οποίο όμως διόλου δεν μετανιώνω), αφού η θεωρητική-αναλυτική εγρήγορση χαρακτηρίζει τόσο τα συγκριτολογικά όσο και τα θεωρητικά και μεθοδολογικά κείμενά μου. Ας μου επιτραπεί όμως να απαντήσω στα ερωτήματα που έχω προηγουμένως υπαινιχθεί ξεκινώντας με το: γιατί επέλεξα να γίνω πολιτικός επιστήμονας;

Ήδη από τα φοιτητικά μου χρόνια μου είχε προκαλέσει εντύπωση το γεγονός ότι ενώ υπήρχαν, στην Ιταλία, σχολές πολιτικών επιστημών, στην πραγματικότητα δεν υπήρχε μελέτη της πολιτικής καθ' εαυτήν. Στις σχολές μας διδασκόμασταν ολίγον νομικά, μπόλικη δόση ιστορίας, κάμποσα οικονομικά, στατιστική, γεωγραφία, φιλοσοφία, όμως καμιά διδασκαλία δεν βοηθούσε τους φοιτητές να κατανοήσουν τους μηχανισμούς της πολιτικής. Ο μακρύς αγώνας που διεξήγαγα για την εισαγωγή της πολιτικής επιστήμης στο πρόγραμμα σπουδών, προκλήθηκε συνεπώς από κάτι που εγώ τουλάχιστον θεωρούσα επιχείρημα λογικής συνέπειας: πώς μπορεί να υπάρχουν πολιτικές επιστήμες στον πληθυντικό χωρίς μια πολιτική επιστήμη στον ενικό, που να επεξηγεί το αντικείμενο όλων των άλλων;

Δεν έφτασα βέβαια στην πολιτική επιστήμη απλώς για να ικανοποιήσω τις απαιτήσεις ενός λογικού επιχειρήματος. Αν και ως πολιτειολόγος υπήρξα σε μεγάλο βαθμό αυτοδίδακτος (δεν με δίδαξε κανείς δάσκαλος), ωστόσο επιχείρησα, και πράγματι κατάφερα να βοηθηθώ, σε αυτό το εγχείρημα αυτοδιδασκαλίας, από τη διεθνή κοινότητα (εννοώ την IPSA, τη Διεθνή Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης), συμμετέχοντας στη ρηξικέλευθη Επιτροπή Πολιτικής Κοινωνιολογίας (όπου έκανα ορισμένους εξαιρετικούς ισόβιους φίλους: τον Marty Lipset, τον Juan Linz, τον Stein Rokkan, τον Mattei Dogan, τον Hans

5. Του τόμου (*Parties and Party Systems*, 1976), που κυοφορήθηκε επί μακρόν, προηγήθηκαν τα κείμενα «The Case of Polarized Pluralism» (1966) καθώς επίσης και «The Typology of Party Systems» (1970β). Περαιτέρω επεξεργασία του τόμου του 1976 αποτελεί το «Polarization, Fragmentation, and Competition in Western Democracies» (Sani/Sartori 1983). Η έννοια του «πολωμένου πλουραλισμού» έχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις, ενώ η «πόλωση» όπως εγώ την εννοιολόγησα, είναι πλέον γενικά αποδεκτή.

Daalder, τον S.N. Eisenstadt)⁶ και αποκτώντας, το 1949-50, μια πρώτη επαφή με την αμερικανική πολιτική επιστήμη όταν επισκέφτηκε τις ΗΠΑ ως μεταδιδακτορικός εαίρος.

Το επόμενο ερώτημα είναι: πώς προσέγγιζα το πεδίο; Τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την Ιταλία το ερώτημα είναι ιδιαίτερα κρίσιμο, μια και η δική μου κατανόηση διαμόρφωσε και τον κλάδο που αναδύθηκε κάτω από τη δική μου καθοδήγηση (εκούσια ή ακούσια) στο Ινστιτούτο Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου της Φλωρεντίας. Από την άποψη αυτή η ανάπτυξη της πολιτικής επιστήμης στην Ιταλία υπήρξε ιδιαίτερη και μοναδική, ακριβώς στον αντίποδα της αντίστοιχης γερμανικής. Η γερμανική *Politische Wissenschaft* αναδύθηκε νωρίς, πρώιμα, και χρεώθηκε με μεγάλο αριθμό εδρών που έπρεπε να πληρωθούν –δεν υπήρχε εναλλακτική λύση– από παρεμφερείς κλάδους. Ακόμα και ο Voegelin, ένας μελετητής που προσωπικά εκτιμούσα και του οποίου το έργο απολάμβανα (αλλά που σε καμία περίπτωση δεν ήταν πολιτικός επιστήμονας) επέστρεψε στη Γερμανία ως καθηγητής *Politische Wissenschaft* στο Μόναχο. Στην Ιταλία συνέβη το ακριβώς αντίθετο: η ανάπτυξη ήταν αργή και, κατά μια έννοια, μονοκεντρική: από τη Φλωρεντία προς όλες τις άλλες κατευθύνσεις. Τι δίδασκα λοιπόν σε μια επιλεγμένη ομάδα νεόφυτων μεταδιδακτόρων στα μέσα της δεκαετίας του 1960;

Αυτό που κατανοούσα ως πολιτική επιστήμη αναμφίβολα έφερε την αμερικανική σφραγίδα.⁷ Σε μια χώρα όπου η έκφραση «απλώς εμπειρικό» θεωρούνταν μειωτική –υπονοώντας ότι κάτι στερούνταν ευρετικής αξίας–, υποστήριζα ότι η πολιτική επιστήμη διέφερε από την πολιτική φιλοσοφία ακριβώς κατά το ότι, σε αντίθεση με αυτή, ήταν εμπειρική επιστήμη. Καθώς όμως ήμουν υποχρεωμένος να αποδείξω αυτό που ένας Άγγλος θα θεωρούσε αυτονόητο, δεν παρέλειπα να υπογραμμίσω ότι η εμπειρική γνώση θα έπρεπε, τουλάχιστον σε κάποιο σημείο, να γίνεται εφαρμοσμένη ή «εφαρμοσίμη» γνώ-

6. Η εμπειρία στην Επιτροπή Πολιτικής Κοινωνιολογίας ήταν, για όλα τα μέλη ιδιαίτερα επωφελής –μια αδιάκοπη ροή δούναί λαβείν. Έτσι, ενώ η δουλειά μου πάνω στα κόμματα ωφελήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τις συναφείς συζητήσεις μας, το κομμάτι μου «From the Sociology of Politics to Political Sociology» (1969) πέτυχε από την πλευρά του να επαναπροσδιορίσει την προσέγγιση της ομάδας –ή έτσι τουλάχιστον πιστεύω.

7. Η ιταλική παράδοση στην πολιτική επιστήμη αντιπροσωπεύεται κυρίως από τον Gaetano Mosca και είναι σαφές ότι εγώ ανέκοψα αυτή την παράδοση. Το έργο του *Elementi di Scienza Politica*, που πρωτοδημοσιεύτηκε το 1896, είναι στην πραγματικότητα ένα κείμενο «εξαγωγής συμπερασμάτων» από την ιστορία, και στα χρόνια του Mosca η λέξη «επιστήμη» χρησιμοποιούσαν χαλαρά. Υπήρξε επίσης ιδιαίτερα κριτικός του πασιγνώστου «νόμου» της άρχουσας τάξης που ο Mosca διατύπωσε (βλ., π.χ., Sartori 1987a, σ. 145-148).

ση (Sartori, 1974 [2004γ], 1979). Σε αυτό ακριβώς το σημείο, όμως, οι απόψεις μου διαφοροποιούνταν από τις κυρίαρχες προδιαθέσεις του αμερικανικού συμπεριφορισμού. Στις ΗΠΑ ο κλάδος παρέκαμψε εντελώς τη σχέση θεωρίας-πράξης προς όφελος της σχέσης θεωρίας-έρευνας. Καθ' οδόν, η θεωρία ατρόφησε γινόμενη απλώς ερευνητικός σχεδιασμός, *research design*, η έρευνα αναγορεύτηκε σε ένα είδος αυτοσκοπού και το ερώτημα «επιστήμη για ποιον λόγο;» παραμερίστηκε. Απώτερο αποτέλεσμα ήταν ότι έμεινε λίγο πέρα από «επιχειρησιακές εκφορές», ποσοτικοποιήσεις και στατιστικές επεξεργασίες μιας ολοένα διευρυνόμενης μάζας δεδομένων. Υπήρξα πάντοτε αντίθετος σε όλα αυτά.

Ασφαλώς, είναι γεγονός πως υποστήριξα την υπόθεση μιας ερευνητικά προσανατολισμένης επιστήμης. Όμως ποτέ δεν προσχώρησα στο συμπεριφορισμό. Υποστήριξα πάντοτε έναν θεωρητικά πλούσιο κλάδο, που θα στηριζόταν σε ισχυρή παιδεία στη λογική και τη μέθοδο (μεθοδολογία)· δεν πίστευα ποτέ σε μια δήθεν «ανώτερη» ποσοτικοποιημένη επιστήμη· και, πάνω απ' όλα, όπως έχω ήδη πει, η έμφασή μου ήταν πάντα στη μετατροπή (καλύτερα τη μετατρεψιμότητα) της θεωρίας σε πράξη, και έτσι στην «αποτελεσματική» (όχι την επιχειρησιακή) επιστήμη. Θεωρώ πως οι πολιτικοί επιστήμονες, όπως και οι οικονομολόγοι, οφείλουν να γνωρίζουν (τουλάχιστον κάπως καλύτερα από τους υπόλοιπους πολίτες) πώς μπορούν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα, ποιες μεταρρυθμίσεις είναι πιθανόν να αποδώσουν καρπούς και, εν συντομία, να διαθέτουν «τεχνογνωσία», *know-how*. Οι οικονομολόγοι εκπαιδεύονται για να δίνουν συμβουλές, οι αμερικανοτραφείς πολιτικοί επιστήμονες όχι. Όμως γιατί όχι; Αυτή ήταν πάντοτε η απορία μου (βλ. Sartori, 1968γ).

Πώς λοιπόν κατακτούμε την πρακτικά προσανατολισμένη γνώση; Ο έλεγχος είναι, βέβαια, πραγματιστικός, δηλαδή επιτυχία στην πράξη, στην εφαρμογή. Όταν παρεμβαίνουμε σε κάτι και η έκβαση της παρέμβασής μας ανταποκρίνεται στις επιδιώξεις και τις προσδοκίες μας τότε έχουμε εφαρμοσμένη ή εφαρμόσιμη γνώση. Όμως αυτό μπορεί να συνεπάγεται εξαιρετικά δαπανηρά πειράματα. Η ανακάλυψη μέσα από πειραματισμό (και σφάλμα) ενέχει τεράστιες ποσότητες σφάλματος· και δεν μιλάμε εδώ για πειράματα εργαστηρίου, αλλά για ανθρώπινα όντα που θα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν ως πειραματόζωα, πράγμα ασφαλώς απαράδεκτο. Κι εδώ ακριβώς, στο σημείο αυτό, έγκειται ο ρόλος της συγκριτικής πολιτικής.

Δεν θυμάμαι τι ήρθε πρώτα· αν συνειδητοποιήσα τη σημασία των συγκρίσεων στο στρογγυλό τραπέζι της IPSA στη Φλωρεντία το 1954 όπου το βασι-

κό θέμα ήταν ακριβώς η συγκριτική πολιτική (την εποχή εκείνη στο κέντρο μιας εντονότατης αντιπαράθεσης ανάμεσα στους μεθοδολογικούς «Νεότουρκους» υπό τον Macridis και τους παλαιότερους μελετητές, ιδιαίτερα τους Carl Friedrich και Karl Lowenstein), ή αν η άποψη ότι «συγκρίνω σημαίνει ελέγχω» μου είχε ήδη προκύψει στο πλαίσιο των μεθοδολογικών μου ενασχολήσεων. Σε κάθε περίπτωση, το διάστημα αυτό ήμουν επικεφαλής της τριμηνιαίας επιθεώρησης *Studi Politici*⁷ δημοσίευσα εκεί αμέσως τα κείμενα του στρογγυλού τραπέζιου της IPSA προσθέτοντας μια δική μου εισαγωγή («*Lo studio comparato dei regimi e dei sistemi politici*»). Υποστήριζα εκεί και υποστηρίζω έκτοτε ότι η συγκριτική πολιτική βρίσκεται στο κέντρο της πολιτικής επιστήμης, αφού οι συγκρίσεις αποτελούν τα μέσα, για την ακρίβεια τη βασική μέθοδο ελέγχου των γενικεύσεών μας. Είναι αλήθεια ότι οι αποτελεσματικές δημοκρατίες είναι, και πρέπει να είναι, του αγγλοαμερικανικού ή του σκανδιναβικού τύπου, όπως υποστήριζε ο Almond τη δεκαετία του 1950; Αληθεύει ότι οι επαναστάσεις προκαλούνται από τη σχετική υστέρηση; Ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα οι νόμοι του Duverger για την επίδραση των εκλογικών νόμων; Αυτά και αναρίθμητα άλλα παρεμφερή ερωτήματα μπορούν και πρέπει να ελέγχονται κατ' αντιπαράθεση προς τις περιπτώσεις στις οποίες βρίσκουν εφαρμογή: μέσω συγκριτικών ελέγχων.

Αυτό υπήρξε το μεθοδολογικό αξίωμα το οποίο, από το 1950, υποστηρίζω σε πληθώρα κειμένων.⁸ Και είναι αυτό που συνέχει τα έργα μου *Parties and Party Systems* και, πιο πρόσφατα, *Comparative Constitutional Engineering*. Και στα δύο έργα γενικεύω επίμονα και ελέγχω (συγκριτικά). Στο πρώτο, ωστόσο, υιοθετώ μια δομολειτουργιστική προσέγγιση,⁹ ενώ το δεύτερο τείνει προς την «ανάλυση συνθηκών». Όμως αμφότερα τα έργα είναι πυκνά συγκριτικά: οποτεδήποτε προβαίνω σε αιτιώδεις επεξηγήσεις και διατυπώνω γενικεύσεις, αντιπαραθέτω και ελέγχω με την εμπειρία όλων των πολιτευμά-

8. Αυτό που πιο συχνά παρατίθεται είναι το «Concept Misformation in Comparative Politics» (1970α) –στα ελληνικά: «Στρεβλή συγκρότηση εννοιών στη συγκριτική πολιτική» (2004α, σ. 129-178). Βλ., όμως επίσης, «La politica Comparata: Premese e Problem» (1971, το βασικό άρθρο του πρώτου τεύχους της *Rivista Italiana di Scienza Politica*), και «Comparing and Miscomparing» (1991α, 1994β), στα ελληνικά «Συγκρίνοντας: έγκυρα και ασφαλή» (2004β, σ. 179-199).

9. Στο *Parties and Party Systems* το δομολειτουργικό πλαίσιο δεν γίνεται όσο άμεσα αντιληπτό θα έπρεπε ή θα μπορούσε να γίνει, διότι το έργο σχεδιάστηκε ως δίτομο και το λειτουργικό επιχειρήμα θα αναπτυσσόταν στον δεύτερο τόμο που όμως δεν κυκλοφόρησε αφού το σχεδόν ολοκληρωμένο χειρόγραφο κλάπηκε. Δεν βρήκα ποτέ το κουράγιο να ξαναρχίσω από το μηδέν.

των (ή όσων καταφέρνω να έχω την εποπτεία) που υπάγονται στη δεδομένη γενίκευση.

3. Η ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΕΠΙΔΡΑΣΗ

Μέχρι τώρα έχω δώσει την εντύπωση ενός αυτοκινούμενου μελετητή που εργάζεται μόνος. Οφείλω να διορθώσω αυτή τη μονόπλευρη εικόνα. Αν και επηρέασα την ανάπτυξη της ιταλικής πολιτικής επιστήμης μ' έναν τρόπο μοναδικό,¹⁰ είναι ωστόσο σαφές ότι αν δεν είχα εκτεθεί στην επιστήμη της πολιτικής που άνθισε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στις Ηνωμένες Πολιτείες θα γινόμουν ένας ολότελα διαφορετικός διανοητής. Μετά από μια πρώτη υποτροφία που με έφερε στη Νέα Υόρκη το 1949-50 (μεταξύ Columbia και New School for Social Research), επέστρεψα αρκετές φορές στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά τη δεκαετία του 1960, πρώτα ως επισκέπτης καθηγητής στο Harvard (1964-65), και στη συνέχεια ως περιοδικός επισκέπτης καθηγητής στο Yale μεταξύ 1966 και 1969. Ο διακανονισμός στο Yale (σύμφωνα με τον οποίο ο Stein Rokkan, ο Shlomo Avineri κι εγώ ανακυκλωνόμασταν ανά εξάμηνο) κατέρρευσε με δική μου υπαιτιότητα εξαιτίας των φοιτητικών εξεγέρσεων. Είχα πρόσφατα εκλεγεί κοσμήτορας της Σχολής στη Φλωρεντία και, όπως είναι φυσικό, ήμουν υποχρεωμένος να παρακολουθώ τις εξελίξεις του ταραχώδους 1969 και όλων όσων επακολούθησαν *in loco*, επιτόπου. Το 1971-72, αρκετά κουρασμένος μετά από τρία χρόνια αδιάλειπτων αντιπαραθέσεων και συγκρούσεων (που στην Ιταλία ήταν αρκετά τραχιές), πήγα στο Stanford, όπου πέρασα έναν ιδιαίτερα ευχάριστο και παραγωγικό χρόνο «στο λόφο», ως εταίρος του Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences. Στη συνέχεια, το 1976, κάπως απότομα είναι αλήθεια, αποφάσισα να φύγω από την Ιταλία. Νωρίτερα τον ίδιο χρόνο, ο S.E. Finer, ένας θαυμάσιος φίλος και συνάδελφος, προσπάθησε να με φέρει στην Οξφόρδη, όπου ο ξαφνικός θάνατος του John Plamenatz είχε ανοίξει μια έδρα Chichele

10. Οι σημερινοί κάτοχοι δέκα εδρών πολιτικής επιστήμης (το σύστημα της έδρας ισχύει ακόμη στην Ιταλία) είναι μαθητές της λεγόμενης «Σχολής της Φλωρεντίας». Ας μου επιτραπεί να αναφέρω τα ονόματά τους: Maurizio Cotta (Σιένα), Stefano Bartolini (European University Institute), Domenico Fisichella (Ρώμη), Leonardo Morlino (Φλωρεντία), Adriano Papalardo (Νάπολη), Gianfranco Pasquino (Μπολόνια), Giorgio Sola (Γένοβα), Giuliano Urbani (Μιλάνο), Giovanna Zincone (Τορίνο). Ο δέκατος ήταν ο Antonio Lombardo, που όμως πέθανε στα πενήντα του.

και ακριβώς το ίδιο διάστημα, το Stanford μου πρόσφερε τη θέση του Gabriel Almond που αποχωρούσε συνταξιοδοτούμενος. Αμφότερες οι προσφορές ήταν ιδιαίτερα κολακευτικές. Το τελευταίο που έμαθα για την έδρα Chichele (την οποία τελικά κέρδισε ο Charles Taylor) ήταν ότι μου έλειπε μια ψήφος. Όμως καθώς ο Sammy Finer μου μιλούσε στο τηλέφωνο για τις πιθανότητες που είχα, του είπα ότι το Stanford είχε αποδεχτεί τα αιτήματά μου και ότι, κι εγώ με τη σειρά μου είχα αποδεχτεί τη θέση που μου πρόσφεραν εκεί· δεν έμαθα ποτέ αν τελικά είχα χάσει ή αν τελικά θα κέρδιζα το πόστο στην Οξφόρδη.

Γιατί έφυγα; Είχα υπάρξει καθηγητής του Πανεπιστημίου της Φλωρεντίας για περισσότερο από ένα τέταρτο του αιώνα (έτσι το έθετα στον εαυτό μου) και είχα έντονα το συναίσθημα ότι δεν υπήρχε πλέον τίποτα παραπάνω που θα μπορούσα να πετύχω εκεί: ότι ο «ιταλικός κύκλος» μου είχε κλείσει. Το πρώτο κύμα των μαθητών μου είχαν ήδη αποκτήσει καλές θέσεις σε όλη τη χώρα, η ιταλική πολιτική επιστήμη είχε αποκτήσει αρκετή δυναμική ώστε να στέκεται μόνη στα πόδια της,¹¹ κι εγώ ένιωθα την ανάγκη να δουλέψω για τον εαυτό μου. Το Stanford έβαζε ανάμεσα σε μένα και την Ιταλία όση ακριβώς απόσταση χρειαζόμουν. Όμως τότε ακριβώς έλαβα από τη Νέα Υόρκη μια προσφορά την οποία μου ήταν εντελώς αδύνατον να απορρίψω. Μετά από τρία χρόνια, το 1979, έφυγα από το Stanford αποδεχόμενος την έδρα Albert Schweitzer in the Humanities στο Πανεπιστήμιο Columbia, όπου από τον Ιούλιο του 1994 είμαι ομότιμος καθηγητής.

Η σύντομη αυτή αναφορά αρκεί για να καταδείξει την έκταση της έκθεσής μου στην αμερικανική πολιτική επιστήμη. Στο Harvard συνάντησα, ή γνώρισα καλύτερα, τους Carl Friedrich, Talcott Parsons, Sam Beer, Sam Huntington, Henry Kissinger· στο Yale τους Robert Dahl, Harold Laswell, Karl Deutch, Charles Lindblom, David Apter, Joe LaPalombara· στο Stanford τους Gabriel Almond, Marty Lipset, Robert Ward· στο Columbia τους Robert Merton, Zbigniew Brzezinski, Severyn Bialer και άλλους. Πάντοτε υπάρχει όφελος από το κάνει παρέα κανείς με καλά, πολύ καλά μάλιστα μυαλά. Όμως το διάβασμα είναι, κατά κανόνα, σημαντικότερο.

Το έργο που περισσότερο από κάθε άλλο με επηρέασε ήταν το *A Preface to Democratic Theory* του Dahl. Διαβάζοντάς το ένιωθα να ηλεκτρίζομαι α-

11. Σημείο καμπής ήταν η έκδοση της *Rivista Italiana di Scienza Politica* το 1971 (της οποίας είμαι ακόμη, στα χαρτιά, πρόεδρος της συντακτικής της επιτροπής), και η οποία αμέσως καθιερώθηκε ως το επιστημονικό περιοδικό που καθόριζε ποιος είναι αποδεκτός (και ποιος όχι) στο εσωτερικό της κοινότητας των ιταλών πολιτικών επιστημόνων.

πό τη μέθοδό του συγγραφέα, από τη συστηματική ανάλυση «συνθηκών» στην οποία προέβαινε (μια άσκηση την οποία επανέλαβε μπροστά στα μάτια και τον απεριόριστο θαυμασμό μου στο Bellagio Rockefeller Center για τον τόμο *Political Oppositions in Western Democracies*, 1966). Νωρίτερα είχα επηρεαστεί πάρα πολύ από το *Constitutional Government and Democracy* (1946) του Friedrich, ένα εξαιρετικό έργο, πραγματικό κατόρθωμα (αν αναλογιστεί κανείς ότι η πρώτη εκδοχή του σχεδιάστηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1930). Ένας άλλος συγγραφέας στον οποίο οφείλω απειράριθμες εμπνεύσεις είναι ο Gabriel Almond. Αν και λυπάμαι βαθιά που ο Almond δεν κατάφερε τελικά να υλοποιήσει το δομολειτουργιστικό πρόγραμμα που περιγράφεται στο *The Politics of Developing Areas* (1960, ένα πραγματικά μνημειώδες έργο), στα μεθοδολογικά μου μαθήματα επέμεινα ότι από τα αντιτιθέμενα παραδείγματα, μοντέλα και προσεγγίσεις που κατακλύζουν τον κλάδο μας, ο δομολειτουργισμός ξεχωρίζει, αν υλοποιηθεί σωστά, ως ο πιο πολλά υποσχόμενος. Επίσης, και για να ολοκληρώσω την ενότητα των πνευματικών χρεών μου (αδικώντας είναι αλήθεια κάποιους αφού υποχρεώνομαι να είμαι σύντομος), η σειρά της πολιτικής ανάπτυξης του Princeton είναι, κατά την άποψή μου, ό,τι καλύτερο έχει ως σήμερα προσφέρει συλλογικά η αμερικανική συγκριτική πολιτική.

4. ΜΙΑ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Ας ασχοληθώ τώρα με την πιο ανεπιτήδευτη ερώτηση: ήταν σωστή η κίνησή μου να μετακομίσω στις Ηνωμένες Πολιτείες; Και ποιο είναι το ισοζύγιο της αμερικανικής περιόδου της ακαδημαϊκής μου ζωής;

Καθώς η γενεαλογία μου δείχνει, γνώριζα πολύ καλά τις Ηνωμένες Πολιτείες ώστε να προσδοκώ επιτυχία. Η επιτυχία μου συνίστατο στο να μου προσφερθούν (ακριβώς τη στιγμή που έπρεπε!) δύο τιμητικές θέσεις. Όμως μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970 μου είχε γίνει πλέον απολύτως σαφές ότι η αμερικανική πολιτική επιστήμη είχε μπει σε ένα μονοπάτι το οποίο μου ήταν αδύνατο να αποδεχτώ: το μονοπάτι της υπερβολικής εξειδίκευσης (και συνεπώς στενότητας), της υπερβολικής ποσοτικοποίησης και, με την ίδια λογική, ένα μονοπάτι που οδηγούσε –κατά την άποψή μου– στη στειρότητα και την έλλειψη συνάφειας. Αν και οι μεγάλες γενικεύσεις επιτρέπουν πολλές εξαιρέσεις, δεν παύει να είναι γεγονός πως αν κανείς συγκρίνει το προ εικοσαετίας ή τριακονταετίας *American Political Science Review*, με την επιθεώ-

ρση της τελευταίας δεκαετίας, η διαφορά είναι εντυπωσιακή αν όχι συντριπτική. Και αν οι μεθοδολογικές προειδοποιήσεις και κριτικές που αδιάλειπτα διατυπώνω είναι σωστές,¹² τότε μεγάλο κομμάτι αυτού που σήμερα παράγει η αμερικανική πολιτική επιστήμη πρέπει να είναι βαθιά λαθεμένο.

Με αυτές τις σκέψεις κατά νου βγαίνει αβίαστα το συμπέρασμα ότι έφτασα στο λάθος μέρος τη λάθος στιγμή. Όμως υιοθετώ για τον εαυτό μου μια λιγότερο σκληρή αποτίμηση. Αν και η δουλειά μου δεν έκανε ποτέ πάταγο στο αμερικανικό έδαφος (κάτι που δεν πρέπει να εκπλήσσει), το ότι βρισκόμουν σε μια φημισμένη έδρα και ξεκινούσα –στην εκδοτική διαδικασία– με ένα χειρόγραφο γραμμένο στα αγγλικά και με αγγλόφωνο εκδοτικό οίκο μου έδωσε μεγάλα πλεονεκτήματα. Πήρε πέντε χρόνια μέχρι το πρώτο μου βιβλίο για τη δημοκρατία, γραμμένο στα ιταλικά, μεταφραστεί και εκδοθεί στις Ηνωμένες Πολιτείες. Από κει και ύστερα όμως, τα *Democratic Theory* και *The Theory of Democracy Revisited* μεταφράστηκαν σε δεκαπέντε γλώσσες σε κάθε άκρη της γης. Παρομοίως το *Parties and Party Systems* έχει πάει εξίσου καλά διεθνώς. Και το *Comparative Constitutional Engineering* προχωρά με αντίστοιχη επιτυχία.¹³ Δεν μπορώ, λοιπόν, να έχω παράπονο –το αντίθετο, μάλιστα: αισθάνομαι ότι το γενικό ισοζύγιο είναι θετικό.

Δεν αισθάνομαι όμως ευτυχής για την πορεία και την απόδοση της συγκριτικής πολιτικής. Αφού συμβαίνει αυτή να είναι η βασική θεματική του σύντομου αυτού κειμένου, ας μου επιτραπεί να κλείσω παραθέτοντας τον επίλογο από ένα άρθρο μου πάνω στη συγκριτική μέθοδο (1991α, σ. 255· 2004, σ. 198-199):

Στα τελευταία περίπου σαράντα χρόνια ευτυχήσαμε να περνάμε από τη μια «επανάσταση» στην άλλη: συμπεριφοριστική, παραδειγματική, «κριτική»,

12. Βλ. όχι μόνο το «Guidelines for Concept Analysis» του 1984, αλλά, πιο καυστικά «Comparing and Miscomparing» (1991α) και «Totalitarianism, Model Mania and Learning From Error» (1993), τώρα όλα και στα ελληνικά (2004δ: «Εννοιολογική ανάλυση: κατευθυντήριες γραμμές», σ. 227-295· 2004β: «Συγκρίνοντας: έγκυρα και εσφαλμένα», σ. 179-199· 2004ε: «Ολοκληρωτισμός, η mania των μοντέλων και μαθαίνοντας από λάθη», σ. 201-226).

13. Το βιβλίο κυκλοφόρησε ταυτόχρονα από τρεις εκδοτικούς οίκους: το New York University Press (για τις Ηνωμένες Πολιτείες και τον Καναδά), τον Macmillan στο Λονδίνο, και το Fondo de Cultura στην Πόλη του Μεξικού (για τη Λατινική Αμερική συνολικά). Η ιταλική έκδοση ακολούθησε πάραυτα (1995) και έγινε best seller. Έγιναν βραζιλιάνικες και ιαπωνικές μεταφράσεις, ενώ επίκειται η έκδοση του βιβλίου και στα ελληνικά από τον Παπαζήση. Το ενδιαφέρον μου για τη συνταγματική θεωρία, πάντως, δεν είναι νέο. Μάλιστα το πρώτο κείμενο που δημοσίευσα στις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν το «Constitutionalism: A Preliminary Discussion» (1962β).

μετα-θετικιστική, ερμηνευτική και ούτω καθεξής. Όμως οι επαναστάσεις (στον χώρο της επιστήμης) μας φέρνουν απλώς μπροστά σε νέα ξεκινήματα –πρέπει να υπάρξει συνέχεια και να υπάρξουν καρποί. Αντί γι' αυτό τις αφήσαμε απλώς να ξεθωριάσουν, καθώς συνεχώς νέα ξεκινήματα υπόσχονται συνεχώς νέα πράγματα που, με τη σειρά τους, παραμένουν συνεχώς απραγματοποίητα. Στην πορεία οι απλές βασικές αρχές στις οποίες αναφέρομαι στο άρθρο αυτό έχουν χαθεί... Είναι γεγονός πως οι τεχνικές μας δεξιότητες έχουν βελτιωθεί εντυπωσιακά –όμως εις βάρος του νοητικού πυρήνα που, ολόένα και περισσότερο, είναι απών. Όπως, άλλωστε, γίνεται προφανές από τον αυξανόμενο αριθμό συγκριτολόγων (κατ' όνομα) που δεν συγκρίνουν ποτέ τίποτε, ούτε καν έμμεσα, κι έτσι αποποιούνται καθιερωμένες ονομασίες, δόκιμα μέτρα και σταθμά και κοινά αποδεκτές παραμέτρους. Ας δούμε την αλήθεια κατάματα: η κανονική επιστήμη δεν βρίσκεται σε σωστό δρόμο. Ένας κλάδος που προσδιορίζεται κατεξοχήν από τη μέθοδό του –τη σύγκριση– δεν μπορεί να ευδοκιμήσει χωρίς ένα στέρεο μεθοδολογικό πυρήνα. Η κριτική μου δεν υπονοεί βέβαια ότι δεν βρίσκεται σήμερα σε εξέλιξη καλό, ίσως και εξαιρετικό, συγκριτικό έργο. Αλλά ακόμη και η καλή τρέχουσα συγκριτική δουλειά φέρνει αποτελέσματα κατώτερα των δυνατοτήτων της, εξαιτίας του γεγονότος ότι έχουμε χάσει την επαφή μας με το *γιατί* συγκρίνουμε, με το ξεχωριστό αυτό *γιατί*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ - ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

- SARTORI, G. (1957), *Democrazia e Definizioni*, Il Mulino, Μπολώνια.
- SARTORI, G. (1962α), *Democratic Theory*, Wayne State University Press, Detroit και Praeger, Νέα Υόρκη.
- SARTORI, G. (1962β), «Constitutionalism. A Preliminary Discussion», *American Political Science Review*, τόμ. 56, σ. 853-864.
- SARTORI, G. (1966α), «European Political Parties. The Case of Polarized Pluralism», στο J. LaPalombara - J. Wiener (επιμ.), *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, Princeton.
- SARTORI, G. (1966β), *Stato e Politica nel Pensiero di Benedetto Croce*, Morano, Νάπολι.
- SARTORI, G. (1968α), «Democracy», *International Encyclopaedia of the Social Sciences*, τόμ. 4, Macmillan/The Free Press, Νέα Υόρκη, σ. 112-121.

- SARTORI, G. (1968β), «Representational Systems», *International Encyclopaedia of the Social Sciences*, τόμος 13, Macmillan/The Free Press, Νέα Υόρκη, σ. 465-474.
- SARTORI, G. (1968γ), «Political Development and Political Engineering», στο JD. Montgomery - A.O. Hirschman (επιμ.), *Public Policy*, τόμ. 17, Harvard University Press, Cambridge, Mass., σ. 261-298.
- SARTORI, G. (1969), «From the Sociology of Politics to Political Sociology», στο S.M. Lipset (επιμ.) *Politics and the Social Sciences*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη, σ. 65-100.
- SARTORI, G. (1970α), «Concept Misformation in Comparative Politics», *American Political Science Review*, τόμ. 64, σ. 1033-1053.
- SARTORI, G. (1970β), «The Typology of Party Systems», στο E. Allardt - S. Rokkan (επιμ.), *Mass Politics. Studies in Political Sociology*, The Free Press, Νέα Υόρκη, σ. 322-352.
- SARTORI, G. (1971), «La Politica Comparata: Premesse e Problemi», *Rivista Italiana di Scienza Politica*, τόμ. 1, σ. 7-66.
- SARTORI, G. (1974), «Philosophy, Theory and the Science of Politics», *Political Theory*, τόμ. 2, Μάιος, σ. 133-164.
- SARTORI, G. (1975), «Will Democracy Kill Democracy? Decision Making by Majorities and by Committees», *Government and Opposition*, τόμ. 10, σ. 131-158.
- SARTORI, G. (1976), *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge.
- SARTORI, G. (1979), *La Politica: Logica e Metodo in Scienze Sociali*, Sugarco, Μιλάνο.
- SARTORI, G. (1984), «Guidelines for Concept Analysis», στο G. Sartori (επιμ.), *Social Science Concepts: A Systematic Analysis*, Sage, Beverly Hills/Λονδίνο/Νέο Δελχί, σ. 15-85.
- SARTORI, G. (1985), «Dove va la Scienza Politica», στο L. Graziano (επιμ.), *La Scienza Politica in Italia*, Angeli, Μιλάνο, σ. 98-114.
- SARTORI, G. (1986), «The Influence of Electoral Systems: Faulty Laws or Faulty Method?», στο Grofman, A. Lijphart (επιμ.), *Electoral Laws and their Political Consequences*, Agathon Press, Νέα Υόρκη, σ. 43-68.
- SARTORI, G. (1987α), *The Theory of Democracy Revisited*, 2 τόμοι, Chatham House Publishers, Chatham, NJ.
- SARTORI, G. (1987β), *Elementi di Teoria Politica*, Il Mulino, Μπολόνια.
- SARTORI, G. (1991α), «Comparing and Miscomparing», *Journal of Theoretical Politics*, τόμ. 3, σ. 237-250.
- SARTORI, G. (1991β), «Rethinking Democracy: Bad Polity and Bad Politics», *International Social Science Journal*, τόμ. 63, σ. 437-450.
- SARTORI, G. (1992), «Democrazia», *Enciclopedia delle Scienze Sociali*, τόμ. 2, Istituto della Enciclopedia Italiana, Ρώμη, σ. 742-758.

- SARTORI, G. (1993), «Totalitarianism, Model Mania and Learning from Error», *Journal of Theoretical Politics*, τόμ. 3, σ. 5-22.
- SARTORI, G. (1994α), *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*, 2η έκδοον, New York University Press, Νέα Υόρκη.
- SARTORI, G. (1994β), «Compare Why and How. Comparing, Miscomparing and the Comparative Method», στο M. Dogan - A. Kazancigil (επιμ.), *Comparing Nations. Concepts, Strategies, Substance*, Blackwell, Οξφόρδη, σ. 14-34.
- SARTORI, G. (1995), «How Far Can Free Government Travel?», *Journal of Democracy*, τόμ. 6, σ. 101-111.
- SARTORI, G. (1997α), *Croce Filosofo Pratico*, Il Mulino, Μπολώνια.
- SARTORI, G. (1997β), *Croce Etico-Politico e Filosofo della Libertá*, Il Mulino, Μπολώνια.
- SARTORI, G. (2004), *Σημαιολογία, έννοιες, συγκριτική μέθοδος* (επιλογή, επιμέλεια, εισαγωγή: Σεραφεΐμ Ι. Σεφεριάδης), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- SARTORI, G. (2004α), «Στρεβλή συγκρότηση εννοιών στη συγκριτική πολιτική», στο G. Sartori, *Σημαιολογία, έννοιες, συγκριτική μέθοδος* (επιλογή, επιμέλεια, εισαγωγή: Σεραφεΐμ Ι. Σεφεριάδης), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σ. 129-178.
- SARTORI, G. (2004β), «Συγκρίνοντας: έγκυρα και εσφαλμένα», στο G. Sartori, *Σημαιολογία, έννοιες, συγκριτική μέθοδος* (επιλογή, επιμέλεια, εισαγωγή: Σεραφεΐμ Ι. Σεφεριάδης), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σ. 179-199.
- SARTORI, G. (2004γ), «Φιλοσοφία, Θεωρία και Επιστήμη της Πολιτικής», στο G. Sartori, *Σημαιολογία, έννοιες, συγκριτική μέθοδος* (επιλογή, επιμέλεια, εισαγωγή: Σεραφεΐμ Ι. Σεφεριάδης), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σ. 91-127.
- SARTORI, G. (2004δ), «Εννοιολογική ανάλυση: κατευθυντήριες γραμμές», στο G. Sartori, *Σημαιολογία, έννοιες, συγκριτική μέθοδος* (επιλογή, επιμέλεια, εισαγωγή: Σεραφεΐμ Ι. Σεφεριάδης), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σ. 227-295.
- SARTORI, G. (2004ε), «Ολοκληρωτισμός, η manía των μοντέλων και μαθαίνοντας από λάθη», στο G. Sartori, *Σημαιολογία, έννοιες, συγκριτική μέθοδος* (επιλογή, επιμέλεια, εισαγωγή: Σεραφεΐμ Ι. Σεφεριάδης), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σ. 201-226.